

MARÓTI ANDOR*

Nemzeti egység, nemzeti kultúra

Politikai vitáinkban gyakran elhangzik az intellem: meg kell őriznünk „homogén nemzeti identitásunkat”. Az idegen szavakkal kifejezett óhaj feltételezi, hogy a nemzetünkkel azonosuló gondolkodás egysége eddig is megvolt, csak a tömegesen érkező – és letelepülést kérő – idegenek veszélyeztetik. Olyannyira, hogy áradatuk ma már nemzeti létünket is veszélyezteti, ezért távol kell tartani őket minden lehetséges erővel. Az ilyen véleményt megfogalmazók önmagukat a nemzeti érdekek védőinek mondják, ellentétben azokkal, akik segíteni akarják a háború elől vagy a nyomor elől menekülőket. Ez a „nemzetiek” szerint azonban hazaárulás.

Amikor a nemzettudat elterjedt az újkori Európában több helyen a függetlenség kivívása volt az a cél, ami meggyőzte az embereket az összefogás szükségességéről. Ehhez a nemzeti érzés erősítése kellett, amit a romantikus irodalom és a kiépülő közoktatás jól segített. A lelkesedést fokozta a történelmi hagyományok tudatosítása és a társadalom egészére kiterjedő demokrácia ígérete. A folyamat azonban csakhamar ellentmondásos lett: az egymás mellett élő népek nacionalizmusa egymást keresztezte, s ahelyett, hogy felismerték volna az együttműködés szükségességét, egymás ellenségei lettek. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy ami az egyik országban a történelmi haladást jelentő pozitív erőnek számított, az másutt a haladás ellensége lett. Ebből fakadt azután a nemzettudat harciassága, folytonos küzdelmet kellett hirdetni az adott országgal szemben álló nemzetek ellen. E probléma megértéséhez és az ellentmondás feloldásához érdemes figyelembe vennünk a témával foglalkozó szakirodalom megállapításait.

A nemzeti tudat kialakulásáról szóló tanulmányában Szűcs Jenő így írt: „A primitív és archaikus gondolkodás mindent, ami a saját kategóriáktól különbözik, nemcsak érthetetlennek tart, hanem hajlamos pejoratíven minősítve az erkölcs szférájába utalni. Innen a szokás és az erkölcs jellegzetes, többnyire nyelvi is egybeolvadó fogalmi egysége, minden, ami szokatlan és idegen, az eleve rossz. Éppen ezért a primitív és zárt társadalmak általában jellemző sajátja a xenofóbia (az idegengyűlölet), mely attól függően mutat fel az idegen csoportokkal és általában bármiféle idegenszerű jelenséggel szemben a tartózkodástól, gyanakvástól és passzív elutasítástól a becsmérlésig, gyűlölködésig és agresszivitásig különböző fokozatokat, hogy az inter-etnikus érintkezés gyakorisága a súrlódások vagy érdekelletétek, a fenyegetettség érzése által kiváltott védekezés vagy intoleráns hódító törekvések milyen mértékben tolják előre a kontrasztokat”.¹ Az etnocentrizmusnak nevezett felfogást William Golding Sumner így jellemezte: „Ez annak a szemléletnek a szakkifejezése, amikor az egyén számára a saját

csoportja mindennek a központja, s minden egyebet ehhez mér, ennek alapján rangsorol... Minden csoport táplálja büszkeségét és hiúságát, azzal kérkedik, hogy felsőbbrendű, felmagasztalja saját istenségeit, és megvetően tekint a kívülállókra. Minden csoport saját szokásait tekinti egyedül helyeseknek, s ha azt látja, hogy más csoportok más szokásokat követnek, ez gúnyos megvetését váltja ki. E különbségek alapján gyalázkodó jelzők születnek”.² Hozzátehető: egyes népek önmaguk nevét is úgy választották meg, hogy az „embert” jelentsen, mintha a más népekhez tartozók nem is lennének emberek.

Huizinga (right) with the ethnographer A.W. Nieuwenhuis, Leiden (1917) Huizinga plaque at Leiden University

Elgondolkoztató, hogy a zártan élő ősi közösségek elfogultsága miért maradt fenn sokáig, és miért lett a modern nemzeti gondolkodás táplálója? 1936-ban Budapesten volt egy nemzetközi konferencia, amelyen felszólalt Johan Huizinga holland

* A Pécsi Tudományegyetem Tudásmenedzsmentc. online folyóiratában elektronikusán megjelent írást a szerző hozzájárulásával kiadványként is megjelentetjük.

művelődéstörténész, és ezt mondta: „Semmi kétségem afelől, hogy a mai szélsőséges nacionalizmus ellenséges ikertestvérevel, a bolsevizmussal együtt korunk csapásának nevezhető. A tragikus az, hogy a nemzeti öntömjenezés és a saját állam istenítésének ezen hibája egy magasztos erény, a patriotizmus talaját verte fel gyomként. Áldás volt, amikor a 18. század naiv kozmopolitizmusának frázisával szemben ismét felfedezte, és fennen magasztalta a nemzetileg sajátost és a szülőföldre való hűséget. Senki sem sejtette a nemzeti szabadság és a nemzeti kultúra nagy szószólói közül, hogyan csökevényesednek el ezek a nemes eszmék az eltévelyedésnek és a vakságnak addig a tetőpontjáig, amelyet ma tapasztalunk. Amennyiben az európai világ durva és gondolatlan tömegei a nacionalizmus és a bolsevizmus pólusai felé mozdulnak el, akkor mindkét áramlat szökőárként egyre kisebb területre szorítja vissza, és végül elárasztja a kultúrát”.³ Huizinga féltő megállapítása beigazolódott: a nacionalizmus és a bolsevizmus propagandát csinált a kultúrából. S noha ő elsősorban akkor a német nemzeti szocializmusra és a Szovjetunióban kialakult bolsevizmusra célzott, azt is felismerte, hogy ezeknek az ideológiáknak a hatása szélesebb körben tud elterjedni, ezért a kor válságjelenségévé válik.

A nemzettudat kettéválása a nacionalizmus és a patriotizmus különbségére, később Bibó Istvánt is foglalkoztatta.⁴

Ő arra keresett választ, miért lehet népszerűbb az első a másodiknál. Szerinte, amikor a nacionalisták a nemzeti érzés fokozásával akarnak tömeges támogatást szerezni, és ennek érdekében a nemzetet központba helyező világnézetet hirdetnek, az óhatatlanul agresszív elemeket tartalmaz. Ez azonban tévútra viszi a közügyek megítélését, mert hangzatos, felszínes jelszavakkal és állandó harcias készültségükkel lehetetlenné teszik a társadalmat építő patriotizmust. Amikor a nacionalizmus elveszti magától értetődő szükségességét (például a függetlenség kivívását), akkor eszmei igazolás kell a fennmaradásához. Ezt táplálhatja valamely régi sérelem (például az ország területének a trianoni szerződésben történt csonkítása), vélt egzisztenciális veszedelem vagy kollektív megaláztatás, amelyeknek ellenszeréül kínálkozik az erőszak kultusza, a tévedhetetlennek hitt vezér imádata, a tömegmozgalmi jelleg. A patriotizmus viszont a nemzeti kultúra értékeinek ápolását és védelmét, az ország történelmének tárgyilagos ismeretét és jelenlegi helyzetének a fejlesztéséért végzett felelős tevékenységet jelenti, amelyben a kis helyi közösségek együttműködése a meghatározó. Vagyis a közélet demokratizmusa.

Miért nem tartja szükségesnek a műveltséget és mellőzhetőnek a közéleti demokratizmust a nacionalista?

Elias Canetti

Elias Canetti így felel erre: „Amint megnevezi magát, átfogó képzelet támad, az nagyobb egységet lát, ahhoz érzi közét. Nem mindegy, milyen ez az egység, mint az sem, hogy mi köze van hozzá. Hazája nem amolyan egyszerű, térkép szerinti egység; mint ábra, nem érdeklődik az átlagos emberrel. Határok izgatják, de nem az ország tulajdonképpen és teljes te-

rülete. Nyelvére se gondol, habár az biztosan és felismerhetően elkülönítheti a más nyelven beszélőktől. Kétségtelenül vannak meghitt szavai; és ezek épp indulatok idején erősen hatnak rá. De nem szótár van mögötte, nem azért kész harcolni. Még kevesebbet jelent az átlagos embernek a nemzet történelme. Nem ismeri sem a tényleges menetét, folyamatának gazdagságát, nem tudja, milyen volt az élet valaha, és a valaha éltek közül csak kevésnek tudja a nevét. A tudatában őrzött alakok és pillanatok kívül állnak azon, amit az igazi történész történelemnek nevez. Az a nagyobb egység, amelyhez köze van, mindig egy tömeg vagy egy tömegszimbólum”.⁵

Canetti a nyelvet és a történelmet emeli ki a nemzeti kultúrából, hangsúlyozva, hogy az átlagember egyiket sem ismeri jól. Nem egyszerűen tudatlanságról van szó, hanem felületességről, amelynek a következménye ezek torzult használata. Említhetnénk ennek illusztrálására a zavarosan építkező mondatokat, a trágár beszédet, a köztereken kimerülő közleményeket. Kevésbé felismert, hogy a bürokratikus szövegekben terjedő kifejezések közt is bőven található a nyelv szellemével ellenkező kulturálatlanság. Erre példa a szenvedő szerkezet alkalmazása. Például: „X. község önkormányzata tudatja, hogy az Y szabályzat módosításra kerül”. A mondat első fele még elfogadható, a folytatás azonban elhallgatja, hogy ki módosítja az említett szabályzatot. Lehet, hogy a hirdetés fogalmozói feltételezték, hogy a mondat első felében szereplő alany (vagyis „az X. község önkormányzata”) automatikusan átvihető a mondat folytatására. A magyar nyelv szabályai szerint azonban ez csak akkor érthető így, ha a folytatás határozottan jelzi, hogy a módosítást az önkormányzat végezte el, tehát így kell írni: „az Y. szabályzatot módosítottuk”. Ha viszont a módosításnak más az alanya, akkor ezt nem kell elhallgatni, hanem meg kell fogalmazni. Valószínű, hogy az említett község önkormányzata nem is akarta titokban tartani, kiktől való a módosítás, inkább azért használták a szenvedő szerkezetet, mert azt előkelőbbnek tartották. Már csak azért is, mert a „kerül” szó alkalmazása egyre gyakoribb nálunk a hivatalos szövegekben, figyelmen kívül hagyva a szó eredeti jelentését.

Nyelvhasználatunk másik torzulása a „kultúra” szó rövidített használata a szóösszetételekben. Több mint fél évszázada Kodály Zoltán figyelmeztetett arra, hogy a „kultúrház”, „kultúrfelelős”, „kultúr munka” súlyos vétség a magyar nyelvvel szemben, az ilyen csonkítás a németből szolgáló módon átvett germanizmus.⁶

Figyelmeztetése akkor használt, az illetékes minisztérium hivatalos nyelvhasználatában a „művelődési ház” összetételt alkalmazta, amit az újságok átvettek, majd a köznyelvben is elterjedt. Úgy tetszett, a magyartalan nyelvhasználatot el le-

Bartók Béla és Kodály Zoltán, a Zeneakadémia két ifjú tanára

het tüntetni. Nem így történt: a rendszerváltás visszahozta az egykor megbírált nyelvi hibát, a Magyar Televízió „Kultúrház” címmel új sorozatot indított, és annak indító képein felvillanította a „kultúrkör”, „kultúrszomj” szavakat. Rövidesen a Kossuth Rádió is átvette ezt a szokást „Kultúrkör” című adásaival. A különös az volt, hogy ez akkor történt, amikor a tömegközeli eszközök – a politika hatására – nagy súlyt helyeztek a korábbi évtizedek bírálatára, és szavakban nem győzték hangoztatni a magyar nemzeti tudat és kultúra jelentőségét. Valószínű, hogy ezeknek az adásoknak a szerkesztői mit sem tudtak Kodály figyelmeztetéséről (vagy ha ismerték, akkor nem értettek vele egyet), és a magyar nyelv sajátosságait sem ismerték eléggé. Így történhetett meg, hogy a magyar kultúra népszerűsítésére a magyar nyelvi kultúrával ellentétes szavakat használtak.

Bővebben kell írni a történelemlről, noha itt egyetlen vonatkozását kell kiemelni annak megítélésére, igaz-e, hogy a magyarság ezer év óta töretlen egységben élt mai lakóhelyén? Noha ez a kijelentés nagyon tetszetős, mégis téves. Már a honfoglalás megelőzően is két nép kapcsolatából született meg a magyarság: egy finn-ugor nyelvet beszélő és egy bolgár-török nyelvet beszélő nép találkozásából. Alapszavaink bizonyítják ezt a kettősséget. Ám az így létrejött egység sem lett végleges. Béla király jegyzője, Anonymus a honfoglalás történetéről szólva említette, Árpád seregét „a szövetséges népek megszámlálhatatlanul nagy sokasága” kísérte, amikor bevonult Pannoniába.⁷ A bizánci uralkodó, Bíborban született Konstantin 10. századi krónikája megnevezi ezeket: a kazár birodalomból három lázadó törzs, a kabaroké csatlakozott a magyarokhoz (akiket türköknek nevez), ők „a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is”.⁸ A magyarság nyelvi kettőssége megjelent tehát ebben a kijelentésben.

Fodor István tanulmánya szerint a kabarok „legkésőbbben a 850-es évek elején csatlakoztak a magyarsághoz... Minden bizonnyal már együtt telepedtek le a Kárpátoktól keletre elterülő Etelközben”. „Egészen bizonyos az is, hogy bolgár-török

jövevényszavaink egy részét szintén a kabaroktól kölcsönöztük”.⁹ Fodor szerint sejthető, hogy a kabarok „nem egy tömbben települtek meg már a honfoglalást követően sem, s kisebb településgócaik is fellazulhattak az ezredforduló táján. Ez a körülmény nagymértékben elősegítette a magyarságba való beolvadásukat”.¹⁰ A honfoglalók új hazájukban különböző népeket találtak. László Gyula erről így írt: „Árpád népe nem lakatlan területet szállt meg, hanem népes országot foglalt el. Itt talált például a kései avar birodalom onogur tömegeit... amelyek számban sokszorosán felülmúlták új uraik népét. Itt találták a peremek hegyes területein a korai szláv nemzetségeket, Erdélyben a blakokat, ezt a karluk-török népet. De az avarok sem voltak egységesek: a koraiak közt nagyszámú bolgár volt... a késeiek is legalább három népből ötvöződtek: egy belső ázsiaiból, egy Káma mentiből és egy kaukázusiból. Ez volt a vezető réteg, az onogurok törzse”.¹¹ Az említettek többsége később beolvadt a magyarságba. E sokféleség megértéséhez azonban az is kell, amit László Gyula hangsúlyoz: „középkorunkban – nemcsak a miénkben – hiányzott az a népi-nemzeti felfogás, amely a XIX.-XX. század terméke”.¹² A népek élete akkor nagyon képlékeny volt, gyakran csatlakoztak másokhoz, beléjük olvadtak, vagy ők olvasztották magukba a velük érintkezésbe kerülteket. Ennek eredményeként népek tűntek el, vagy váltak összetételükben mássá. Eredeti jellegzetességük állandóan változott, annak megfelelően, hogy a más népekkel történt érintkezés milyen hatást váltott ki bennük. Így történhetett meg, hogy a besenyők – akik elűzték a magyarokat etelközi hazájukból – később bebocsátást kértek Magyarországra, és beolvadtak annak népébe. (Erről több helynév is tanúskodik: Abád, Bercel, Besenyőtelek, Csur, Örkény, Tomaj)

A kereszténység felvétele után az ilyen kapcsolatok más formában alakultak ki. Szt. István bajor nőt vett feleségül, akivel együtt német kísérek települtek be Magyarországra. István az ő segítségével verte le ellenfeleit, a pogány magyarokat, többek közt a somogyi Koppány lázadását. Hasonló események játszódtak le később, amikor az Árpád-házi királyok ugyancsak külföldről választottak maguknak feleséget. Európában általános szokás volt, hogy az uralkodók külföldről házasodtak, hogy szövetségeket szerezzenek ellenfeikkel szemben, vagy segítséget kapjanak az ország gazdasági fejlesztéséhez. Engel Pál részletesen ír erről a folyamatról: „A 12. században erősödött fel a nyugati telepesek kirajzása kelet felé. Magyarországon – épp úgy, mint cseh és lengyel földön – bőven volt még hely a számukra, különösen a Felvidék és Erdély lakatlan tájain, és mindenütt szívesen látott hospesek, azaz vendégek voltak. Elsőként franciák és vallonok érkeztek, egyes rajaik már a 11. század derekán megjelentek. Itt szláv eredetű szóval olasz volt a nevük, ami ekkoriban bármilyen latin nyelvű népet jelenthetett. Elszórt telepeik nyomát ma is őrzik Olasz (i) és Tállya (irtásfalu) helyneveink... Kivált azonban a nagyobb helyeket kedvelték, és utcáik, illetve negyedeik hamarosan megtalálhatók voltak a legtöbb püspöki székhelyen. A két legfontosabb településük a király oltalma alatt, Esztergomban és Székesfehérvárott létesült... 1200 előtt széles körű kiváltságokban részesültek. Ezek voltak Magyarországon a nyugatias típusú városfejlődés első csirái”. „Sokkal jelentősebb volt a német bevándorlás. Magyarországon az első nagy germán nyelvű csoportot, amely még Flandriából jött, II. Géza telepített le Dél-Erdélyben 1150 körül, de hamarosan Rajna-vidéki és más németek érkeztek utánuk, és nemsokára a lengyel határon, a Szepességben is megjelentek”.¹³

Új helyzet alakult ki a 13. század közepén, amikor Ázsiából hatalmas mongol-tatár sereg tört be Magyarországra, és minden ellenállást letörve pusztította az ország nagy részét, lakosainak többségét megölte vagy rabságba hurcolta. Bár ez alig egy évig tartott, Magyarország fejlődése megtört, és kétségessé vált a fennmaradása. Amikor a külföldre menekült IV. Béla király visszatért, belátta, hogy a helyreállításához külföldi segítség kell.

Béla ábrázolása a Thuróczi-krónikában

Újabb telepéseket hívott be a lakatlanná vált területekre, s így sikerült életképesé tenni az ország gazdaságát. Volt azonban ezeknek az éveknek egy különös mozzanata, ami jelentős mértékben meghatározta, hogyan alakul az ország helyzete a továbbiakban. Még a mongol-tatár támadás előtt nagy számban jöttek Magyarországra menekülő kunok, királyukkal együtt. (Számukat családtagjaikkal együtt 40.000-re becsülték.) Noha Béla király remélte, hogy a kun fegyveresek segítenek megvédeni bennünket, őket az ország lakosai ellenszenvvel fogadták. A feltűnően másféle szokásokkal élő és más nyelven beszélő idegenek életmódja és viselkedése kiváltotta elutasításukat. Csakhamar elterjedt a rémhír, hogy ők a tatárok előre küldött kémei. A felháborodás erőszakba csapott át, a magyarok megölték a kunok királyát, akik azután fegyvert ragadva, pusztítva hagyták el az országot.

Amikor a mongol-tatár had kivonult az országból, és megkezdődött az élet helyreállítása, Béla király mégis visszahívta a kunokat, és „hűségük biztosítása végett 1245-ben fiát, a későbbi V. Istvánt egy kun kán lányával, Erzsébettel összeházasította”. Rásonyi István írja, „a kunok a meggyérült lakosságú országban aránylag igen nagy katonai erőt jelentettek. Ez a körülmény elbizakodottá tette őket, annál is inkább, mert V. István, majd IV. László bennük keresett támaszt a hatalmaskodó főnemesség ellen. Területileg az ország egyharmada volt a kezükön, éppen a középső részek. A kereszténységet még névleg is csak alig vették fel addigi samanizmusuk helyett, pedig ez

lett volna befogadásuk fő feltétele. A kereszténységre, azaz akkor a katolikus hitre térítés és különösen az egyházi adóztatás annyi ellenkezést váltott ki a kunokból, hogy később a reformáció mozgalmának már a kezdetén csaknem teljes egészükben kálvinistákká váltak. Az életforma szempontjából ott folytatták, ahol a magyarok 250 évvel azelőtt elhagyták”.¹⁴ A kunok beilleszkedése és elmagyarosodása tehát nem volt ellentmondás mentes, a törvények betartását is csak nehezen fogadták el. A magyarságba olvadásuk azonban a 14. században mégis bekövetkezett, ahogy az őket követő, iráni nyelvet beszélő jászoknál is történt, ők hozzájuk közel, a Tiszán túl kaptak letelepedési lehetőséget.

Az Árpád-ház kihalása után Magyarországnak külföldről érkező királyai lettek, akik többnyire távoli rokoni kapcsolatok alapján igényelték a trónt. Velük tovább folytatódott az idegenek betelepülése. Ez a folyamat a török hódoltság éveiben tovább bővült, a megszállás alatt levő területekre főleg szerbek és bosnyákok kerültek. A másfél évszázados oszmán-török uralom idején az elfoglalt területek elnéptelenedtek, a falvak nagy része megsemmisült. Amikor a 17. század végén az ország felszabadult, független mégsem lett. A 16. század óta a nyugat-magyarországi területen uralkodó ausztriai Habsburg-dinasztia uralma alá került most már az ország egésze. Minthogy Magyarország gazdasági helyzete leromlott, szükségessé vált ismét a külföldiek betelepítése. Ezt a folyamatot ismerteti Szabó Dénes az interneten közzé tett tanulmányában.¹⁵ Ő közli azokat az adatokat, amelyek érzékeltetik az ország népességének átalakulását. A 15. század végén (tehát a török hódoltságot megelőzően) az ország lakossága 4-4,5 millió lehetett, s ebből magyar valószínűleg 3, 200.000. A török megszállás megszűnte után a 17.-18.-századfordulóján a lakosság száma már csak 3-3,5 millió volt, tehát 1 millióval kevesebb, mint két évszázaddal korábban. Ebből 1,750.00 volt a magyar, nagyjából a lakosság fele. Az 1787-es népszámlálás adatai már 8 millióban mutatta ki a lakosság számát, ebből azonban csak 3,122.000 volt magyar. (A török hódoltság alatti harcok következményeként tehát kevesebb, mint az összlakosság 40%-a.)

A külföldiek betelepülése részben spontán módon, részben szervezeten valósult meg. A spontán betelepülés többnyire a szomszédos országokból történt. A lakatlan vagy csökkent népességgel élő területek kedvező körülményeket adtak számukra. A szervezett betelepítést egyrészt a nagyobb földbirtokok urai kezdeményezték, részben a hatalom szervei. Ez utóbbi három szakaszban történt: az első a 18. század első felében, a második Mária Terézia rendeletére 1763-1773 között, a harmadik II. József rendeletére 1782 és 1787 között. Nagyrészt németek érkeztek, de – főleg a nagybirtokosok hívására – délszlávok és románok is. Minthogy a betelepülők jó munkaerőt jelentettek a hiányzó pótlására, befogadásuk nem okozott problémát. Egy részük idővel elmagyarosodott, ott azonban, ahol a betelepülők nagyobb tömbben éltek együtt, megtartották nyelvüket és szokásaikat és az ország nemzetiségei lettek. A vegyes összetételű lakosság magyarrá vált lakosai között sokan családnévükben őrizték meg származásukat. Nem véletlen, hogy igen sok a Horváth, Németh, Tóth nevű ember közöttünk, de nem kevés az Oláh, az Orosz, a Rác, a Török vezetéknevű, még olyan családoknál is, amelyeknek tagjai ma már csak magyarul tudnak.

A 20. század elején végzett népszámlálás a lakoságnak alig feléről mutatta ki a magyarsághoz tartozását. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Magyarország lakóinak 54,5%-a volt

magyar, 45.5%-a nemzetiségi. (Ebből 16% román, 10.7% szlovák, 10.4% német, 2.5% szerb, 2,3% rutén, 1.1% horvát, 2-2% egyéb) Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés után leválasztotta az országnak azokat a területeit, amelyeken a nemzetiségekhez tartozók voltak többségben. A szerződést ismertető cikkében egy francia népszerű hetilap kijelentette, ez az esemény véget vetett „10 millió magyar mintegy 20 millió nemzetiségi feletti uralmának”, mert „felszabadított ötmillió szlovákot, hárommillió jugoszlávot, két és fél millió románt és másokat”.¹⁶ Az itt közölt számok tévedése már azon is lemérhető, hogy Magyarországnak sohasem volt 30 millió lakosa, és a nemzetiségek itt felsorolt adatai meg sem közelítik az említett 20 milliót. Ez persze nem érdekelte azokat, akik a magyarság „gyarmatosító politikájának” bírálataira vállalkoztak, s a tényeket figyelmen kívül hagyták.

A világháború után a megcsonkított területű ország összetételéről az 1920-as népszámlálás már változott arányokat mutatott ki, de még így is csak 89,6% volt a magyar. A nemzeti homogenitás tehát ekkor sem lett teljes. Ez érvényesnek mondható a 2011-es népszámlálás adataira is, bár ekkor már 93.5% vallotta magát magyarnak. (A cigányok nagyobb része is ide sorolta magát, és csak egy részük, talán harmada nemzetiséginek.)

A történelem alakulását erősen befolyásolta a 19.-20. században fokozódó nemzeti érzés. Lényegében a polgárosuló, modern társadalmak eszmei támasza volt, ellentétben a világpolgárságot hirdető nemzetköziséggel. Magyarország és a szomszédságában élő országok ebben látták a nemzeti nagyság kifejezését. A meggyőzés eszköze a nemzetközpontú történelmi tudat terjesztése lett a fiatalok iskolai oktatásában és a felnőttek számára szervezett nemzeti ünnepeken. Ez utóbbiakon olyan események jelentőségének tudatosítása volt a cél, amely alkalmasnak látszott a hősi múlt emlékének tartósítására. Magyarországon ilyen ünneppé vált március 15-e az 1848-as szabadságharcot elindító események felidézésével. Jellemző, hogy ebben az esetben mindig a pozitív élményekre korlátozódott az ünneplés, a kedvezőtlenebb események elhallgatásával. Ha ez nem történt volna meg, az alkalmat adhatott volna a történelem tárgyilagos, önkritikus értelmezésére. Ez azonban az ünnepeket szervezők számára nem volt kívánatos hatás, hiszen az ünnep mindig a fennálló hatalom erősítését is célozta, amikor a nemzet egységét hirdette.

1848 június 15-én, a márciusi tüntetés után három hónappal Petőfi Sándor országgyűlési követként jelöltette magát Szabadszálláson és körzetében. A Kis- kunokhoz intézett nyilatkozatában ezt írta: „Én szerszámnak ajánlom magamat a ti kezetekbe, semmi másnak. Magyarország az utóbbi időben sokat tett, de még korántsem eleget arra, hogy boldog és szabad legyen... Ha engem megválasztotok követnek, én azt dicsőségemnek fogom tartani, ti pedig, úgy hiszem, nem vallotok velem sem kárt, sem szégyent... Azt a jutalmat kívánom, hogy olyan helyre állítsatok, ahol értetek tovább is fáradozhassak, s ahol tán többet használhatok nektek, mint eddig használtam”. Ajánlkozása mellett azonban elkövetett Petőfi egy „súlyos hibát”: ahelyett, hogy hízog szavakkal dicsérte volna a helyieket, a következőket mondta: „azt koránt se várjátok, hogy én titeket magasztaljalak, mert akkor szemtelenül hazudnám. Becsületesemre mondom, hogy ti nem vagytok remek emberek, vagy eddig legalább nem voltatok. Március 15.-ig az egész Magyarország nagyon szolgálalkú, kutyaalázatosságú ország volt, és ti ebben a virtusban közelebb álltatok az elsőkhöz, mint az utósókhöz. Gondoljatok

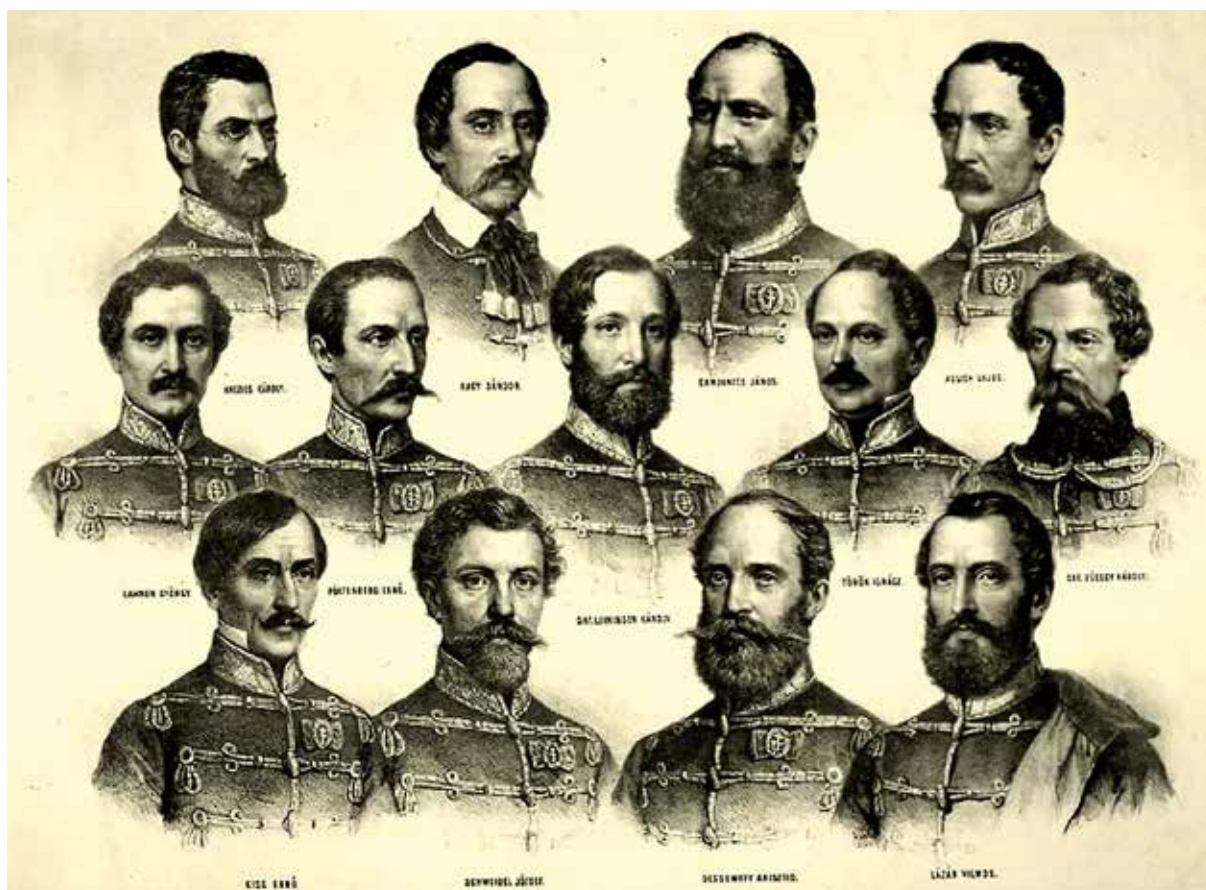

**Petőfi Sándor portréja,
Barabás Miklós litográfiája (1848)**

csak vissza arra a Szluha kapitányra, hogy süvegeltétek, hogy csúsztatok-másztatok előtte. Ah, ha eszembe jut, még most is szégyenlem magamat a ti nevetekben”.¹⁷

Mi történt ezek után? Petőfi így számolt be róla: a fülöpszállási, kunszentmiklósi és szabadszállási urak elterjesztették róla, hogy „lázító hazaáruló, orosz kém”, s „ha tüstént el nem takarodik, ők nem felelnek az életéért”. Támogatói pedig elmondták: „A választás előtti napokban minket városunk tanácsa azzal ijesztett, hogy ők ott hagyják hivatalukat, ha Petőfire szavazunk”. Ők arról is beszámoltak, hogy azt terjesztik, Petőfi szerint csak akkor lesz itt béke, ha „az ország vissza száll azokra, kiké volt, a tótokra”. Ebből látszik, hogy mily veszélyes lenne egy ily alacsony jellemű egyént több jeles hazafiak mellőzésével személyünk országos képviselőjéül küldeni követnek”.¹⁸ Ellenfele egész éjjel, borral és pálinkával itatta az embereket, s amikor Petőfi másnap tiltakozni ment a városházára, ott részeg emberek kiáltották: „ez a hazaáruló, ez az akasztófára való muszka spion, aki el akarja adni az országot. Szaggasd szét, üsd agyon”.¹⁹ A sértő szavakat hallván Petőfi azzal zárta az eseményekről szóló nyilatkozatát: „én azért nem a népet kárhözvatom, hanem ámitóit, félrevezetőit... a nép én előttem szent, annyival inkább szent, mert gyöngé, mint az asszony, s mint a gyermek”.²⁰

A hosszan idézett szövegről egyesek talán úgy vélik, nincs szükség egyetlen, szerencsétlen esetet felidézni a történelemből. Csakhogy évtizedekkel később Mikszáth és Móricz hasonló esetekről írt a hazai választásokat kísérő vesztegetéseket említve. Megdöbbentő, hogy az érvek korokon át ismétlődtek: kiderült, úgy lehet lejáratni valakit, ha elterjesztik, hogy ide-

Az aradi vértanúk

Barabás Miklós litográfiáján: Knezić Károly, Nagysándor József, Damjanich János, Aulich Lajos, Lahner György, Poeltenberg Ernő, Leiningen-Westerburg Károly, Török Ignác, Vécsey Károly, Kiss Ernő, Schweidel József, Dessewffy Arisztid, Lázár Vilmos

gen érdekeket szolgál, hazaáruló. Még akkor is elhithető ez a rágalom, ha olyan embert vádolnak vele, aki szabadságával játszva ki merete mondani, „talpra magyar”. Úgy látszik tehát, az 1848-ban történtek mélyebben gyökereznek az emberek gondolkodásában; ezért érdemes inkább elgondolkodni róluk, és számot vetni megszüntetésük lehetőségeiről.

A történelemre vonatkozó gondolkodás másik felszínessége az 1848-1849-es szabadságharc befejezéséhez kapcsolódik. A fegyverletétel után Aradon kivégzett tábornokokról a nemzeti emlékezet azt tartja, hogy valamennyien magyar hősök voltak, akik a túlerő elleni harcban áldozták az életüket. Valójában közülük csak öt volt magyar, három német, kettő örmény, egy osztrák, egy horvát és egy szerb származású. Volt közöttük olyan is, aki nagyon keveset vagy semmit sem tudott beszélni magyarul. (gr. Leiningen Westerburg Károly és Aulich Lajos). Ez mégsem akadályozta őket, hogy önként csatlakozzanak a Habsburg-birodalom elleni szabadságharchoz. Jogos tehát a kegyeleti emlékezés rájuk, noha tény, hogy ennek ellenére sem voltak magyarok.

A nyelv és a történelmi gondolkodás mellett a nemzeti kultúra része az a hagyomány is, amelyegyrészt az életmódhoz kapcsolódó szokásokban (például az ünnepek megtartásának módjában), másrészt a népzeneben, népköltészetben, népdalokban, népi táncban jelenik meg. Tény, hogy az életmóddal összefüggésben vannak olyan szokások, amelyek sajátosan kapcsolódnak egy nép kultúrájához. Ilyenek találhatóak az étkezésben, egyes italok kedvelésében, emberek találkozásakor a köszönésben, a környezet gondozásában, az építkezésben, az ünnepek megülésében. Igaz viszont, hogy ma már a szokások

közt egyre több külföldről átvett található az erősödő nemzetközi érintkezés hatására. (Turisztika, tömegkommunikáció)

A divatosá váló idegen kulturális elemek miatt a népművészet ismerete is háttérbe szorul, noha ez lényege lenne a nemzeti műveltségnek. Az irántuk érdeklődők számára a népművészet megszólaltatása nem szórakoztató színpadi produkció, még csak nem is muzeális értékű kuriózum, hanem olyan érzéseket kiváltó élmény, amelynek hatására sejtethetővé válik az egykori életforma, amely megszülte ezeket. Ennek átélésével elevenedhet meg a múlt, és kerülhet szerves egységbe a jelenhez kötődő gondolkodással. Hozzá tartozik azonban ehhez annak tudatosul vétele is, hogy ez a folklórisztikus kultúra érintkezik a szomszédos népek kultúrájával, és az élettapasztalatokból fakadó rokon életérzések miatt kölcsönhatásba is kerül velük. Egyik példája ennek a Déva várát építő Kőműves Kelemen tragikus balladája, amely megtalálható a román folklórban is Manolo mester nevével. Bartók Béla népdal-gyűjtése sem korlátozódott a magyar népdalok gyűjtésére. Amikor a szomszédos népek (románok, szerbek, szlovákok) dalait összehasonlította velük, felismerte, hogy bizonyos elemek azokban is megtalálhatók. Számára tehát meggyőződéssé vált, hogy a kulturális érintkezés nem elválasztja, hanem összeköti ezeket a népeket.

A külföldi hatások erősödése ellenére azonban van valami, ami megmarad a magyar nemzeti kultúrában változatlanul: az időpontok meghatározásában az év, hónap és nap sorrendjében, valamint a személyek megnevezésében a vezetéknevet követő utónév sorrendjében. A többi európai nép ezt fordított sorrendben használja. Elgondolkodtató, hogy összefügg-e a gondolkodásunkkal abban a tekintetben, hogy mindig a nagyobb egységet vesszük előre, és

csak utána annak a részeit? Más népek pedig fordítva gondolkodnak: a részekből kiindulva nézik meg, hogy azok melyik egységhez tartoznak? (Átvihető ez a nemzettudatra is?)

Karácsony Sándor, a Debreceni Egyetem legendás hírnője a 20. sz. közepén a magyar észjárás sajátos vonásait az alábbiakban foglalta össze. A mondatok képzésében a mellérendelés gyakorisága, ami az emberi kapcsolatokban az egyenjogúság érzését fejezi ki. Ebből következik a függetlenség igénye, ami magában foglalja a másik fél függetlenségének elismerését is. A beszéd jellemzője a kifejezőmód konkrétsága, vele együtt a szemléletességre, képszerűsége törekvés, ami a valósághoz kötődő gondolkodással az emberek közti megértés feltétele.

Karácsony Sándor

Karácsony szerint kulturális egységünk jelképe a nyelv struktúrája, amely régi, ezer éves. A szókincs állandóan változik, nemcsak tartalmában, de hangrendi illeszkedésében is. Megállapítható, hogy „túl sok benne a természetellenes elem. Mégsem az idegen szavak elterjedése okozza a problémát, hanem a velük együtt átvett idegenszerű szintagmák, szó-

szerkezetek. A szellemi élet nyelve „fordítás-nyelv”, az idegen szövegek szolgálai átvétele. Idegenné vált a hivatalos nyelv is. Ennek hatására beszédünk „napról napra távolodik a köznyelvtől és a régi nyelvtől”. Aminek látható jele, hogy már Jókai és Arany János nyelvét is sokan idegennak érzik. A nyelvi hanyatlás jele, hogy a köznyelv egyre felületesebb, csak a közvetlen fogyasztásra irányul. Az iskolákban a verbalizmus uralkodik, a meg nem értett szövegek gépies ismétlése. A felnőttek beszédét

a sajtóban használt szövegek rontják. Parlamenti szónoklataink színvonal-csökkenését már a század elején is észrevette és bírálta Mikszáth. Azóta a színvonal tovább romlott, elsősorban a frázisok miatt. A sok üres szólam ragályként terjed a közbeszédben, elárulva a gondolkozást uraló szellemi restséget. Ezért tapasztalhatjuk, hogy kevés a párbeszéd, a társas érintkezésben mindenki mondja a magáét, nem kíváncsi arra, hogy más mit gondol.

Mégsem csak az idegen nyelvi hatás okozza a bajt. Karácsony Sándor hangsúlyozta, kevesen tanulnak idegen nyelvet, és még kevesebben tudnak jól idegen nyelven beszélni. Ezért a mi európaiságunk sem tud gyökeret verni, amit átveszünk másoktól, az többnyire felületes, nem épül be a gondolkodásunkba. Nem tud tehát szintézis alakulni ki a magyarság és az európai kultúra között. Kevés az ellenkező példa. Karácsony szerint „a magunk Ázsiából hozott, de mindenkinek kitarulkozó lelkisége jellemzéséül nagyon szeretném aláhúzni és úgy hangsúlyozni, hogy nem ismerek jobb magyar embert, mint Petrovics szerb kocsmárosnak és Hruz Mária tót cselédlánynak a fiát, Petőfi Sándort. Ezt a lelkiséget tartom és hirdetem én magyarnak, nem okvetlenül Ond vezér unokáit. Ez a mi ázsiai lelkünk, amely befogadta Európát, s egy egészen sajátos, sehol másutt nem kapható, mindenki számára érdekes és a többi európai emberek számára is nélkülözhetetlen és értékes kultúrát, európai kultúrát hozott létre”.²¹ Az itt idézett szavak fogalmazzák meg számunkra a végső következtetést: nem az nemzeti kultúránk értéke, ha elzárkózik mindentől, ami más népektől való; az értéket az adja meg inkább, hogy benne egységgé ötvöződik a belső fejlődésből és a külső érintkezésből származó érték. Ebben igazolódik, amit a nálunk is népszerű cseh író, Bohumil Hrabal mondott egy nyilatkozatában: „Ott, ahol különböző nyelvi kultúrák érintkeznek egymással, ott mindig virágozik a kultúra”.²² Miért igaz ez? Mert a különböző értékek egymásra hatásából új minőség születhet, ahogy ezt a kreativitásról szóló elmélet is igazolja.

Irodalom:

- ¹ Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Balassi Kiadó. JATE-Osiris. 1997. 62. o.
- ² Sumner, W.G.: Népszokások. Gondolat Kiadó. 1978. 38. o.
- ³ Idézi Wessel Krull „Egy korszerűtlen történész. Johan Huizinga élete és művei” c. könyvében. Széphalom Könyvműhely. 2003. 142-143. o.
- ⁴ Bibó István: Különbség. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bethlen Gábor Könyvkiadó. 1990. 226-227. o.
- ⁵ Canetti, E.: Tömeg és hatalom. Európa Könyvkiadó. 1991. 172. o.
- ⁶ Kodály Zoltán: Szóval – kultúr? Csillag. 1955. 8. sz.
- ⁷ Béla király jegyzője: A magyarok cselekedetei. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Gondolat Kiadó. 1958. 101. o.
- ⁸ Bátorban született Konstantin: A birodalom kormányzása. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Gondolat Kiadó. 1955. 82. o.
- ⁹ Magyarrá lett keletnépek. Szerk.: Szombathy V. – László Gy. Panoráma Kiadó. 1988. 96. o.
- ¹⁰ Uo. 104. o.
- ¹¹ Uo. 10. o.
- ¹² Uo. 11. o.
- ¹³ Engel Pál: Beilleszkedés Európába. A kezdetektől 1440-ig. Háttér Lap- és Könyvkiadó. 1990. 175. o.
- ¹⁴ Rásonyi István: Hidak a Dunán. Magvető Könyvkiadó. 1991. 122-123. o.
- ¹⁵ Szabó Dénes: Magyarország újratelepítése a török kiűzése után. A harmadik „honalapítás”. 1686-1800. Internet
- ¹⁶ Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó. 2005. 147. o.
- ¹⁷ Petőfi Sándor: Összes prózai művei és levelezése. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960. 427-430. o.
- ¹⁸ Uo. 435-436. o.
- ¹⁹ Uo. 438. o.
- ²⁰ Uo. 443. o.
- ²¹ Karácsony Sándor: Ocsúdó magyarság, Széphalom Könyvműhely. 2002. 296. o.
- ²² Hrabal, B.: Zsebcserek. Interjúregény. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1992. 13. o.